

Markovič, Pavol

Medzikultúrne rezonancie v súčasnej slovenskej literatúre

In: *Výzvy súčasnosti: nová témata české a slovenské literatury (2000-2017)*. Pospíšil, Ivo (editor). 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2019, pp. 99-105

ISBN 978-80-88296-05-8

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81639>

Access Date: 22. 03. 2025

Version: 20250223

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Pavol Markovič (Prešov)

Medzikultúrne rezonancie v súčasnej slovenskej literatúre

Abstrakt

V súčasnej slovenskej literatúre je téma rozhrania regiónov a kultúr permanentne prítomná. V azda najvýraznejšej podobe sa uplatňuje tento tematizmus rozhrania, hranice a synkretizmu v tzv. karpatskej trilógii Maroša Krajňaka, najmä v jeho prozaickom debute *Carpathia*. Príspevok sa zaoberá žánrovými znakmi tejto prózy, uplatnenými naratívными stratégiami a podobami kategórií prozaického textu. Interpretácia si všíma vzťah priestoru a pamäti a transpozície medzi konkrétnym priestorovým významom regiónu a jeho abstraktným kultúrnym zmyslom. Priestor má evokatívnu a asociatívnu schopnosť a stáva sa v Krajňakovej próze nositeľom pamäti. Ďalšou témou je vzťah, synkretizmus a rezonancia kultúr a ich dejín.

Kľúčové slová: priestor, región, narácia, medzikultúrne kontakty, próza, téma, motív

Abstract

Intercultural Resonance in Contemporary Slovak Literature

In the current Slovak literature, the theme of the contact of regions and cultures is permanently present. This theme in aesthetically relevant form appeared recently in the so-called Carpathian trilogy by Maroš Krajňak, especially in his prosaic debut *Carpathia*. The paper deals with the genre aspects featured in this prose, narrative strategies and the categories of the prosaic text. Article focuses a relationship of space and memory and transposition between the specific spatial meaning of the region and its abstract cultural meaning. The space has evocative and associational abilities and becomes the memory. Another analysed topics are the relationship, syncretism and resonance of cultures and their history.

Key words: space, region, narration, intercultural contacts, topic, motif

Prozaický knižný debut Maroša Krajňaka *Carpathia* (2011),¹ po ktorom onedlho nasledovali knihy *Entropia* (2012) a *Informácia* (2013), je textom, ktorý vzbudil

¹ Symptomatically a essential statement from the prose *Carpathia* is the thought with poetological expression: „Pamäť, z ktorej vyvierá morálka patriaca iba sem, je tu vo svojej večnej prítomnosti, ale vždy v inej, prevetľujúcej sa forme.“ Bližšie KRAJŇAK, Maroš: *Carpathia*. Bratislava: Trio Publishing, 2011, s. 79.

záujem a vcelku pozitívny ohlas kritiky aj širšej čitateľskej verejnosti. *Carpathiu* možno označiť za presvedčivý debut, v ktorom sa zračia základy narácie v podobe záujmu aj skúsenostného komplexu, osobného a osobnostného vkladu autora. V pretexte je prítomný genealogický výskum prirodzený záujem o priestor, z ktorého autor pochádza, poznanie „oral history“ a osobná aj profesionálna predliterárna inklinácia k regiónu. Text býva žánrovo označovaný aj za cestopis, čo je potrebné upresniť – *Carpathia* je na pomedzí tohto žánru, pretože ide o cestopis štylizovaný, s fiktívnou a fantazijnou rovinnou, miestami tiež s náznakmi surrealistickej poetiky.² Z takéhoto žánrového začlenenia textu vyplýva úvaha o jeho vzťahu k cestopisným a memoárovým prozaickým útvarom v slovenskej literatúre a k okruhu regionalistických próz. Krajňakov text sa nedá začleniť do istého útvaru priamo, ale možno konštatovať, že možnosti žánru cestopis rozširuje mierou podobnosti a príbuznosti s jeho variáciami, ale v žánrovom posune. *Carpathia* tak nie je ani novodobou paralelou funkčne zaťaženej preromantického cestopisu – napr. memoáru *Ladislav* Karola Kuzmányho, ani ornamentálnou regionalistickou prózou osvetľujúcou kolorit prostredia, miesta, regiónu. Tie približuje viac v ich problémovosti, zložitosti a so všetkými najvýraznejšími historickými ruptúrami. Priestor v texte má jednoznačne svoj prototyp v mimoliterárnej skutočnosti, ale je zároveň všeobecným symbolom jeho existencie ako takej. Priestor je tu predovšetkým kultúrnym fenoménom, miesto je nositeľom kultúrnych významov.

Určujúcou kategóriou textu či určujúcim vzťahom kategórií je preto vzťah priestoru a rozprávača. Narátor sa vymyká fyzikálnym zákonom v tom zmysle, že prestupuje časom, z vety na vetu sa ocitá vo vzdialených obdobiach, projektuje postavu z jej pôvodného času do iného obdobia. Nejde však o autorského všemohúceho rozprávača, narátor je skôr médiom, podriadeným jemu nie celkom známym zákonitostiam, prekračujúcim obmedzenia ľudského vnímania času a priestoru.

V texte sa často používa slovo prevteľovanie – inkarnácia a spätný proces „*dereinkarnácia*“ (s. 28), čo je spôsob existencie rozprávača: premieňať sa na postavy, nielen o nich referovať. To prináša vyššiu mieru hodnovernosti postáv a rozprávania ako celku. Narátor sa mení aj na tie osoby, na ktoré si len na okamih spomenie, virtuálne je ktoroukoľvek postavou, stáva sa ňou. Práve v nich, v ich pamäti a sprostredkovane v pozorujúcom narátorovi, sa ukrýva *genius loci*, práve preto motivovane podložené aj bolestnou a rôznorodou skúsenosťou. Nie je to takpovediac bergsonovské poňatie pamäti priestoru ako jeho imanentnej vlastnosti, ale jej antropologické vymedzenie, pretože tá sa realizuje len cez postavy a subjekty. Znovu: nie je tu prítomná jednoduchšia predstava o *genius loci* regionalizmu, vykreslenie koloritu miesta, relevantné je zobrazenie samej jeho podstaty. Autor hovorí súčasne o návrate DNA do regiónu (s. 84), aj o DNA samotného priestoru, no zdôrazňuje tiež ich komplementárnosť. Vidí živých aj mŕtvych (s. 38), rozprávač zjednocuje časopriestor a kultúrne ho

² V rozhovore autor uvádza, že „v *Carpathii* sú všetky postavy skutočné [...] *Entropia* je napísaná ako vyhranená fikcia, prípadne surrealistický text, ale väčšina z postáv má reálny základ.“ <http://zurnal.pravda.sk/rozhovory/clanok/293156-maros-krajnak-krute-pribehy-sa-mozu-stale-opakovat/>.

revitalizuje, pamäťou a jej rekonštrukciou, hoci priestor je predmetne a fyzicky už prázdny. Vníma ho ako celok, pohybuje sa ním a ukazuje jeho kontinuitu, napriek množstvu historických ruptúr a zlomov. Od vojny, reprezentovanej výbuchmi, sekaním tiel črepinami a podobnými výjavmi (s. 12), cez prítomnosť kostier a lebiek v lese (s. 20 – 21) až po (vynútené) vyludňovanie kraja. Ten má okrem jasnej geografickej situovanosti – ide o oblasť, ktorú v kondicionálnej úvahe, ako by mohol tento priestor nazvaný „*Súostrovie Carpathia*“ (s. 23) vyzerať, sú v ňom zahrnuté ostrovy „*Chryszcata, Rohuľa, Tarnica, Lysá, Makovica, Kremenec, Hoverla, Rawka, Halič, Rozsypanec s mnohými ďalšími*“ (tamže) – aj symbolické pomenovania – je rozdelený na Zóny „*0, 1, 2, 3 a X*“ (s. 5).

Pomenovanie priestoru „*Zóna*“ evokuje pochopiteľne známu knihu bratov Strugackovcov *Stalker* (1978), respektíve v omnoho väčšej miere filmové spracovanie toho textu od režiséra Andreja Tarkovského.³ Táto inšpirácia je priznaná v samotnej knihe *Carpathia* (s. 98), ale aj v rozhovore s autorom.⁴ Rozčlenenie pôvodného priestoru na päť častí neprotirečí myšlienke jednej Zóny – časti majú spoločného menovateľa a vytvárajú jeden celok, rozčlenenie je skôr aktualizáciou v tom zmysle, že odráža historické diferencujúce peripetie jedného geografického priestoru. Zóna je podobne ako vo filme spúšťačom reflexívnej valorizácie identity, pôvodu, histórie a jednotlivých životov. Rozprávač napríklad zažíva „*vibrujúcu eufóriu všednosti*“ (s. 43), viažucej sa na životné osudy jednotlivých obyvateľov a smeruje k najvšeobecnejším úvahám, napríklad o pojme podobnom Zóne – „*Zvláštne mesto*“ (s. 57). Pri prechode mestom narátor uvažuje takto:

„[...] *míňam Zvláštne mesto. Každý tu má svoje emócie. Mesto nie je pre nikoho neutrálne. Všetci niečo cítia. Tí najpriemernejší to najlepšie, alebo skôr to najhoršie. Je to mesto? Je to skutočne formalizovaná usadlosť? Prečo? Prečo sa niekto niekedy rozhodol dať tomuto zoskupeniu nesúrodno súrodých budov a objektov vôbec nejaký štát?*“ (s. 57).

Znaky podobnosti so Zónou u Tarkovského sú výrazné – ide tiež o opustený priestor, v ktorom došlo k zmene nielen fyzikálnych zákonov, ale najmä kultúrnych zákonitostí a jeho pôvodného prirodzeného fungovania, k vzniku časopriestorových a najmä hodnotových anomálií. Priestor figuruje ako tajomstvo, čím sa stáva spúšťačom reflexívno-meditatívnych pasáží o podstate a identite a v texte badať výrazný posun k archetypálnosti symbolov.

³ Film s rovnomeným názvom *Stalker* (1979) vznikol rok po vydaní knihy. Prináša posun od reflexie civilizácie a jej charakteristik v sci-fi nastavení knižnej predlohy smerom k archetypálnejšej poetike, axiologickej reflexii s existenciálnym podtónom a čiastočne posilňuje líniu interpretácie Zóny ako podobenstva voči krajine, Rusku. Pre Tarkovského je tento postup zarchetypálnenia symbolov z textu a vytvorenie filozofujúcich presahov príznačné, spomeňme napríklad jeho transformáciu románu Stanisława Lema *Solaris* (1961) z roku 1972.

⁴ Rozhovor dostupný na <http://zurnal.pravda.sk/rozhovory/clanok/293156-maros-krajnak-krute-pribehy-sa-mozu-stale-opakovat>.

Identita rozprávača je odvodená od miesta – prameňa: „*Okrúhla hladina sa jemne vlní a voda pokojne vyviera [...] Tu som sa narodil. Som jediný, koho k sebe prameň púšťa. Som jeho jediný syn. Je mojím otcom a matkou.*“ (s. 41). Obraz prameňa ako pôvodu a identity je možno do istej miery priamy, ale zároveň zjavne prepája identitu priestoru a subjektu a ukazuje, že uvažovaním o jeho podstate rozmýšľa rozprávač, subjekt, človek do veľkej miery aj o sebe.

Text *Carpathia* obsahuje niekoľko problémových rovín, ktoré sa však postupne ustália. Možno ide o pochopiteľný jav spojený s faktom, že ide o knižný debut. Tak či tak v celkovom vyznení knihy sa aj táto nevyváženosť, týkajúca sa najmä jazyka a postupov jeho ozvlášťňovania v porovnaní s jeho bežným použitím, stabilizuje. Miestami akoby prvotným perifrastickým spôsobom autor poetizoval jazyk. Niekoľko príkladov: protagonista fotí „*rozkinetizované poháre*“ (s. 56), o bombách sa obyvatelia dozvedia ako o „*plytko zakopaných kruhových ocelových nádobách naplnených trhavinou*“ (s. 12), telo je ukryté „*v nepriepustnom mauzóleu žihľavy a krovia*“ (s. 16), niekoho „*náhle nasáva autobus*“ (s. 18) a podobne. Takéto syntagmy, ktorých frekvencia sa v texte postupne znižuje, možno hodnotiť ako literarizáciu bežného jazyka pomerne prvoplánovým spôsobom, predovšetkým perifrázou a nadužívaním genitívnych metafor. Daný nedostatok je azda spôsobený absenciou editorského (nie autorského) zásahu.

Z hľadiska postupov je v istých pasážach zaujímavý veľmi výrazný rytmus narácie (pozri napríklad s. 26), tvorený striedaním jednoslovných viet s rozsiahlymi súvetiami. Vety znejúce, typu „*Nič.*“, „*Kráčam.*“, sa striedajú s extenzívnymi vetami. To je jeden z výstavbových princípov celej narácie v *Carpathii* – prelínanie dlhšej situácie a kratšieho narátorského komentára. Uvedený postup by sa dal označiť za prácu s „hustotou“ narácie a striedaním voľnejších a naliehavejších výpovedí: v tomto zmysle je pásmo naliehavých otázok (s. 24) nasledované strohou informáciou: „*Stopujem. Dostávam sa do Polianky. Odtiaľ idem pešo.*“ (tamže).

Z hľadiska kategórie času ide o spojenie spomienok a anticipácií do jedného celku. Rozprávač často hovorí o budúcich udalostiach, pozná celú časovú os, čo ho približuje k typu autorského všemocného rozprávača. Predvída, že „*o 10 rokov bude fotiť*“ (s. 33) jedno konkrétne miesto. Ako rozprávač vie o všetkom, čo vedie k využívaniu metódy strihu: „*Náhle som pastierom kráv, oviec a kôz. Môj rozum nevie rozpoznať a dešifrovať, čo sa deje dole v dedine.*“ (s. 25). Implicitne sa v knihe predstavuje cyklické poňatie času kultúry, napr. keď uvažuje, „*že toto celé naše opakované dedičstvo [...] je opustená masová kultúra, ktorú po opotrebovaní postupne nahradili ďalšie etapy evrgrínov už v iných jazykoch*“ (s. 52). Pri motíve cyklickosti a opakovania je potrebné spomenúť fakt, že výraznou súčasťou ideografie textu je topos predkov. Jedna z postáv „*hovorí o genetickom moste. Vie sa napojiť na človeka, s ktorým mal spoločných predkov.*“ (s. 37). Nepriame spojenie s mŕtvymi predkami siaha hlboko do minulosti priestoru: „*[...] nové reálne skutočnosti, ktoré sa tu, v Sjanákach až doteraz zachovali z hlbokkej pohanskej minulosti.*“ (s. 44).

Kontinuita presahuje „hutné“ a katastrofické dvadsiate storočie: „*novú cerkov*“ (s. 73) postavia z „*tisícov ešte teplých letokruhov*“ (tamže) a „*z mŕtvych keltských konárov*“ (tamže). Autor sa nevyhýba ani aktualizáciám, tie sú prítomné v prijateľnej miere a možno oceniť, že sa v texte objavujú nie v ich stereotypným podobách. Pri explicitných zmienkach o jednotlivých národoch a národnostných menšinách, obyvateľoch Zón, Krajňak v náznačku pripúšťa aj iróniu, ktorá je zároveň diagnostikou. Takou je napríklad zmienka o „*večne sa obrodzujúcej Ukrajine*“ (s. 55). Ironickým momentom je tiež rekonštrukcia bitky, označenej v porovnaní s historickou realitou druhej svetovej vojny za „*dnešné komické divadlo*“ (s. 62 – 63) alebo obstarávanie prázdnych mín ako propagačných predmetov, avšak namiesto nich sa nájdu len plné, nevybuchnuté vo vojne. V komickom pásmo badať aj ojedinelé presahy k mediálnemu diskurzu (*pars pro toto* analýza mediálnej situácie na s. 55).

V knihe je vytvorený celý inventár postáv, na ktoré sa nazerá predovšetkým ako na ľudí: „*Človek – Bugel' v delíriu hrdelne vzýva vesmírnu energiu na spásu pred cudzími.*“ (s. 17). Spomína sa tu práve status človeka, nie niektorá jeho čiastková rola. Historické postavy späté s miestom, *Zónou*, autor nepribližuje v stereotypnom videní a situáciách. V danom smere sa pop o Andy Warholovi vyjadruje v kázni ako o ikonopiscovi a tým ho prepája s kultúrnou pamäťou. V debute sa spomínajú aj postavy zasahujúce do priestoru zvonka: napríklad Gotthard Heinrici je zachytený ako obyčajný muž v biologickej situácii močenia, nie ako generál nemeckej armády v druhej svetovej vojne. Napokon, v texte sú prítomné tiež fiktívne, symbolické postavy ako „*čierna postava*“ (s. 70) s istou folklórnou motivovanosťou a symbolickou povahou, keďže sa spájajú s problematickým vývojom v *Zóne*.

Pri všetkých typoch postáv, či už ide o známych rodákov, vonkajšie sily pôsobia ce deštručne, symbolické postavy, alebo dedinčanov, je zdôraznená previazanosť priestoru a človeka ako jedna zo základných téz autorskej poetiky.

Obraznosť *Carpathie* je občas na rozhraní imaginatívnej inšpirácie a priamočiarej schválnosti. Takým je napríklad nasledujúci obraz: „*Fúka jemný vietor. Lístie na stromoch sa aj napriek tomu krúti. Točí sa. Je na malých oskách zasadené do jemnej ložiskovej mechaniky. Každý list poháňa maličké dynamo a jednosmerný prúd dobíja obrovský podzemný akumulátor, ktorý potom na jar pomáha roztápať sneh.*“ (s. 32). Takáto obrazná situácia zrozumiteľným, no možno až príliš priamym spôsobom usúvzťažňuje prírodné a umelé, priestor geografický a kultúrny. Samostatne tento obraz možno nie je celkom presvedčivý, v spolupôsobení s ďalšími rovinami textu však vytvára silnejší účinok a je ukázkou toho, že v prípade románového debutu *Carpathia* sú celok a jeho pôsobenie intenzívnejšie ako jednotlivé časti.

Ešte jedna projekcia presvitá z koncepcie a poetiky tejto knihy. Je ňou pojem a topos rozhrania, hraníc a medzipriestoru. Rozhranie, či už konkrétne poľsko-slovensko-ukrajinské, alebo kultúrne, je vždy vlastným spôsobom bohaté na pnutia a významy.

Na dejiny *Zóny* a celej *Carpathie* sa rozprávač pozerá s najväčším záujmom, ale i s odstupom, keďže v nej už dlhší čas nežije. Navštevuje ju a pozorne skúma, avšak

závery vytvára ako človek zvonka. O zóne uvažuje „pri večeri v Bratislave“ (s. 100) s priateľmi americkými genealógmi alebo na Ventúrskej pri pive (s. 106). Istú mieru odstupe od svojho pôvodného priestoru, ale aj jeho presah navonok predstavujú nielen výrazné osobnosti pochádzajúce priamo z nej alebo s ňou spojené prostredníctvom svojich najbližších predkov (Andy Warhol, Diana Krall, Mikuláš Mušinka, Teodor Gocz, Dezider Milly atď.), ale taktiež motív listov z Európy (s. 67–68) ako symbol sporadickej a nepravidelnej komunikácie s regiónom a jeho kultúrou.

Diskontinuita priestoru, histórie a osobných osudov sa v naratívnom svete *Carpathie* sečľuje a kniha tak smeruje proti prúdu a v niečom presahuje situáciu prozaickej tvorby svojho času. Metaforu pamäti priestoru personifikovanú v ľudoch vystihuje tento exaltovaný a sugestívny pasus z knihy:

„Postupne niekoľko krížov. Zrazu sa mi v hlave tvorí niekoľko sivých, neovládateľných otázok, akoby zasadených zvonku. Akoby sa ma samého na niečo pýtal môj úplne nový schizofrenický hlas. Mám aspoň na okamih zošalieť? Sám, úplne sám? Bez svedkov? Mám sa zvaliť do blata a kričať? Váľať sa? Gúľať sa cestou po mlákach? Namotať na seba bodlače a potom sa sám na okamih pochovať do ruín zmiznutého chrámu? Poukladať na seba kamene? Zažiť tarchu? Priblížiť svoju bolesť tej, ktorú tu kedysi museli náhle zniesť všetci zlomení ľudia, ktorí sem patrili? Potom sa oslobodiť? Očistiť sa v potoku? Na všetko zabudnúť? Navždy? Navždy zabudnúť na Zónu 0 a aj na to, že na ňu kedysi zabudol Boh? Niečo mi nahovára, že to nejde.“ (s. 24).

Trilógia Maroša Krajňaka, no predovšetkým jeho debut *Carpathia*, sú príkladom aktualizácie vysokého tematizmu priestoru a pamäti a poukazujú na neutíchajúcu medzikultúrnu rezonanciu v súčasných slovanských literatúrach. *Carpathia* je regionálna aj univerzálna, špecifická aj medzikultúrna. Na priestor sa nazerá pomocou bergsonovskej akcentácie pamäti a jej asociatívnej evokácie pomocou rozhrania kultúr, štátov, etník a zonálneho princípu. Rozhranie ukrajinsko-poľsko-slovenské je doplnené abstraktným členením na zóny, individuálna pamäť je distribuovaná rozprávačom do jednotlivých postáv a ukazujú sa jej súvislosti s historickou, resp. „objektívnou“, nadindividuálnou pamäťou.

Literatúra

KRAJŇAK, M.: *Carpathia*. Bratislava: Trio Publishing, 2011.

KRAJŇAK, M.: *Kruté príbehy sa môžu stále opakovať*. In: Pravda [online]. [cit. 27. októbra 2018]. ISSN 1336-0965. Dostupné z: <http://zurnal.pravda.sk/rozhovory/clanok/293156-maros-krajnak-krute-pribehy-sa-mozu-stale-opakovat/>.

KRAJŇAK, M.: *Rusíni v tomto storočí zaniknú*. In: Sme [online]. [cit. 27. októbra 2018]. ISSN 1336-0965. Dostupné z: <http://kultura.sme.sk/c/6364071/rusini-v-tomto-storoci-zaniknu.html>.

PASSIA, R.: Problémy a kontexty jedného debutu. In: *Romboid*, 2012, roč. 47, č. 5 – 6, s. 120 – 123.

PASSIA, R.: Cudzinec na hranici (východné Karpaty ako ideologický priestor v stredoeurópskych literatúrach 20. storočia). In: *Slovenská literatúra*, 2012, roč. 59, č. 3, s. 204 – 216.

Mgr. Pavol Markovič, PhD.

Inštitút slovakistických a mediálnych štúdií

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

17. novembra 15, 080 01 Prešov – Slovenská republika

pavol.markovic@unipo.sk

